АНТОН ОЛІЙНИК

(Спогади)

Антон з болем розповідав друзям про занепад національно-визвольного руху, про винародовлення краю. Сталінський десятирічний плян боротьби проти націоналістичного підпілля дав свої плоди. Тут у тюремній камері було вперше поставлено питання: "Що робити далі?" Не виникло розпачу від поразки, бо достеменно знали: то не поразка ідеї. Сила перемогла силу, як сказав Гоголь на розпач свого Тараса Бульби. Усвідомлювали: необхідно шукати інший шлях. Не революційна, еволюційна теорія буде тепер потрібна. А для цього мусять вчитися. Домоглися викладачів для вечірньої школи, де з особливою наполегливістю студіювали гуманітарні дисципліни. З тюремної бібліотеки, яка якимсь чином уникла цензурного погрому, мали змогу брати розкішні дореволюційні видання. Вивчали клясичну філософію і літературу, історію, іноземні мови. Поступово Антон визначає для себе і предмет зацікавлення — соціологію. Його улюбленими (авторами) були Кант, Гегель, Донцов, американський дослідник Пейн. Вчився наполегливо, день-у-день, і по трьох роках тюремного ув'язнення зріє на ерудованого політолога і... трибуна. Можна стверджувати з певністю: Олійник досяг того, що зветься абсолют. У непіддатливій для тортур плоті хлопського сина ярів могутній козачий дух. обрамлений витонченим інтелектом.

Антон повернувся до табору в Мордовію 1955 року. Хрущовська реформація після 20 з'їзду (партії) трохи покращила в'язенські будні — було перегорнуто чергову сторінку історії радянських концтаборів. Дикі, брутальні більшовики, одягнувшись у костюми з краватками, переконували народ і світ, що вони тепер не ті, що раніше. Вовки убралися в овечі шкури.

Антон, як і всі націоналісти, не плекав ілюзій стосовно долі України. Шліфував хист полеміста в суперечках з численними комуністами-ревізіоністами, котрі, заскочені поз'їздівською демагогією про "от зараз уже насправді волю слова", мов гриби по дощу, з'явилися в країні, а відтак у таборі. З неспростованою логікою викривав перед опонентами гнітюче-ортодоксальний характер їхнього марксистського суспільства на відміну від демократії. Ну. а в знанні національного питання він просто не мав рівних.

1961 року у 19-ому (таборі) вирішили відзначити ювілей Тараса Шевченка. Що то мав бути не просто літературний вечір, а політична акція, відали кілька зеків. Здогадувалися й кагебісти, але задати тону не зуміли. Антон повів справу так, що заборона святкування і вшанування пам'яти Кобзаря виглядала б шовіністичним утиском. Цього не міг собі дозволити майор Малишкін і тим більше в управлінні Дубровлагу.

В центрі сцени обрамлений жалобною стрічкою величезний мальований портрет поета. У вишиванках із суворо-урочистим виразом облич, опадистими хвилями від нього постали хористи. Щось жалюгідне про світову велич революціонера-демократа белькоче політрук Малишкін. Новосад хутко засмикує завісу, аби відділити його від сцени. Посміхаючись, гукають ущипливі зауваження зеки. Але нарешті на трибуну сходить Антон. Чисто поголений, в елегантному строї (тоді ще дозволялося), овіяний тим світлом духовости, про який і зараз згадують, коли заходить мова про нього, наш Антон говорив своє слово про Шевченка. В залі, де сиділи представники з управління, адміністрація табору, панувала гробова тиша. З непослабною увагою слухали зеки, хоч дехто і не все добирав по-українському. Але таким вражаючим, по-людськи зрозумілим, стало кожному життя поета, його самотність серед принижено-покірної рабськости співвітчизників і поезія — крик зболеного болями України серця, що не один із старих вояків зронив сльозу. Вливалися в оповідання Шевченкові вірші. Кликали на прю з кривдою. Володимир Безуглий — "Кавказ", Трохим Шинкарук — "Розрита могила", Юрко Скирук — "Юродивий". А голос Олійника то припинявся,

заглушений могутнім співом, то знову зринав, послідовно ведучи слухачів до великої тайни шевченківського генія. 1 всім було ясно, чому нищівно відгукнувся Тарас про Богдана Хмельницького і за що зарізав своїх покатоличених дітей прославлений Ґонта, і чому прихильности вчорашнього раба шукала княжна. Якийсь час заля вражено мінувала. Відтак хтось жартома, але з шанобливістю проказав: — Майора Олійникові! Майора! — підхопила решта захоплено. — Майора!

Такий вибуховий вечір не пройшов незауваженим. Не помітити небезпечного таланту Олійника вже було неможливо. Невдовзі по цьому в поліцейській газеті для в'язнів з'явилася замітка, підписана начальником політвідділу Дубровлагу Комаровим. У ній ішлося про тих, котрі не стали на шлях виправлення і перешкоджають нормальному життю та праці загалу в'язнів. Названий першим Олійник, як стверджувалося, серед безмежжя книжок не виявив таких, де б розповідалося про колоніялізм у Африці. Зводячи наклеп на російський народ, намагається посварити два братні народи. Ухиляється від суспільно-корисної праці. В подібному контексті згадується (Василь) Підгородецький, Шинкарук, (Юрій)Литвин. Ця замітка в році, коли МВД розпочало масову кампанію ліквідації особливо небезпечних рецидивістів, могла свідчити лише одне. Над Антоном нависла смертельна небезпека.

Втеча. Думки Антона постійно снували навколо неї. Його очі світилися, виказуючи: він нетутешній, тимчасовий. Оперативник Биранець, закликавши якось до себе Василя Підгородецького, застеріг: "Я знаю, ви з Антоном маєте намір утікати. Пам'ятай. Антона й тебе назад не приведуть. Розстріляють там, де будете схоплені". Коли Василь переповів Олійникові пересторогу офіцера, той всміхнувшись кутиком рота, промовив: "Самі знаємо, що розстріляють. Радянська влада гуманна, але гуманізм її не безмежний".

Врешті плян втечі було розроблено. Нешироки, але досить глибокий рукав відходив від річки Явас і. перетнувши промислову зону, впадав назад до неї. Тут (нерозбірливо) сировину для табірної мебльової

фабрики. Найбільш підходящим виявилося місце входу. Одразу за дротом було приварено грубі фати, далі — густий (30-50 см) частокіл закопаних паль. а над усім ним лежав щільний дерев'яний поміст. Потрібно було зробити між палями прохід і перетяти грати. За два десятки метрів від вишки з двогодинними та позачерговими обходами наглядачів, завдання вимагало нелюдських зусиль. Пиляти треба було в воді, бо це гасило скрегіт, але для підводної роботи мусили змайструвати водолазне спорядження (маску із поліетиленового міха, шлянґ на повітря, який кріпився над поверхнею), — їх знімали й одягали на щоразову робочу зміну. І ще хтось мусив пильнувати за наглядачами та стукачами. А ще допомагати в праці. Антонові в його зухвалому намірі допомагало із тридцятеро (нечувана для втечі кількість невтаємничених!) зеків.

— Знаєш, — він звернувся одного разу до Степана Сороки, — мені таке химерне наснилось. Я ходив до одного дядька з Київщини, аби розтлумачив. То він каже, сон віщий — мене судитимуть і розстріляють. Схибив, певно, старий. Судити на кару смерти вони не зможуть, бо не мають за віщо. А от застрілити, як зловлять, на місці — то так. Але дідок уперся, каже: розстріл буде по суду. Диво!

Гурт зеків розташувався спочити на пляжі в пообідні хвилини. Дочекавшись слушної погоди, двоє зграбно проникають до брами. Працюють енергійно, час від часу дослухаючись, чи не чути співу. Вартовий заспівує, щойно до помосту наближається хтось чужий. Після місяця безнастанної праці лазівку пророблено. Йти вирішили двоє: Антон та Роман Семенюк.

І ось нарешті 12 серпня. Цього погідного вечора на проводи втікачів зібралося із сорок в'язнів. Антон сидить на чолі столу ледь збуджений з сяючими очима. Несподівано до бараку ввіходить старий Афанасов. Робить здивований вигляд, хоч про вечірку негайно дали знати стукачі. запитуючи, в чому справа? "Та от, у Антона день народження", пояснює хтось із зеків. Олійник простягає горня з бурштиновим чаєм, пропонує: "Випийте, громадянин начальник, за моє здоров'я". Той, відмовляючись,

посилається на те, що не бере чаю в рот. Роман, котрий мав чудовий голос, заспівує сумну "З полтавського бою розбитий Мазепа втікав".

Наступного дня, о 17 годині, вони вирушають. Першим поринає Роман, за ним Антон. Друзі бачать, як вони перетинають ріку, як,

обтріпуючись, вилазять на тамтешній берег. Найзухваліша втеча за історію політтаборів останнього двадцятиріччя здійснилася. В їхньому розпорядженні було чотири години, бо вже о 21 годині оголосили місцевий розшук. Та продуманий до найдрібніших деталів плян не підвів. Враховувалася навіть імовірна одночасна втеча з побутових сусідніх таборів і засідки на шляху в зв'язку з нею. Попутна машина хутко довезла їх до Рязані, далі квитки на потяг і перегони по містах Росії. За два тижні Віктор Солодкий дістав листа від Дніпропетровська, де була фраза "привіт від затрясок". Так колись при ньому діялектно, чим викликав у всіх сміх, назвав Романюк кнопки на жіночій кофтині. Зона тріюмфувала...

"Бо тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок мене на ниву батьківську веде". То пригадалися Антонові слова поета. Вони пливли пароплавом, милуючись мальовничим краєвидом осіннього Подніпров'я, дослухаючись до тонів рідної мови із юрбі незнайомих, але таких близьких краян. Збуджений Олійник забалакував з людьми, розпитуючи про біди й клопоти. Он 17-річне дівчатко. Взявши з сільради довідку про місце проживання, вона хотіла втекти від колгоспного безправ'я. Намагалась поступити до технікуму — невдача, — рівень бо знань учнів з провінції далеко відстає від міських. На роботу до Запоріжжя брали лише з постійною пропискою. Здобути ж пашпорт затурканій селянці коштувало майже тих самих зусиль, що й у становищі Антона (вона так і висловилася, мов ув'язнена). Вчитель з Харкова журився: в отій першій столиці радянської України нема жодної української школи. "А я справу одну впорав", гигикнувши, шепотів на вухо Олійнику веселун-шофер. Звірявся, як спритно вкрав з підшефного колгоспу машину сіна, як перепродав його, а зараз ось: "Сам п'ю, сам гуляю, сам стелюся, сам лягаю". Коли співрозмовники дізналися, що перед ними націоналісти з

концтабору, пропонували заїхати до себе. (...) Всовували сміливим втікачам, хоч ті всіляко відмовлялися, гроші.

А потім був зрусифікований Київ. І плювали з стін чужомовні оголошення і зневажливо кривилися продавщиці в крамницях на ввічливе українське "перепрошую". Про все те Олійник чудово знав ще за дротом, проте, певно, в нормальної та тверезодумної людини часом emotio * обов'язково переважає ratio**. Не стримався, зайшов на східці Софіївського собору, кидаючи в обличчя киянам слова застрашливої правди. Про те, як Москва визискує Україну.., і про давні кривди, і про громадський обов'язок кожного. "Він гадав, що він — сам Степан Бандера", згадував потому в таборі Семенюк. А тоді Роман крутився попри східці, роззираючись по натовпу, що юрмився навколо. Заувага його була небезпідставною: адже музей стоїть за 100 м від республіканського КҐБ.

* Почуття (латин.) ** Розум (латин.)

Пам'ятаю, як одного з вересневих днів до мене в авдиторії університету підійшов схвильований однокурсник. "Ти знаєш,... там. біля Софіївського собору.... один чоловік виступав. Він та-ак сильно говорив про Україну, русифікацію... " Від захоплення хлопцеві бракувало сил. Це був слід, на який я несподівано натрапив у Києві 1966 року.

Під Львовом вони завітали в гості до брата Василя Підгородецького. Той, не вагаючись, переказав, що друзі з табору радять, аби втікачі притаїлися на півроку десь у схроні. Але Олійнику, Олійнику! Де поділася його залізна витримка й розсудливість? Воля, либонь, не тільки солодка, вона й хмільна. "Не нате я рвався з неволі, аби ховатись по криївках. Мені ще на Рівенщині один боржок треба сплатити. Дуже вже в пам'ять запав один кагебіст. Скількох наших хлопців помордував, а дівчата, ним зґвалтовані — їх також не можна забути. А відтак під морем на Трапезунд. Певно, досвід наших запорожців, перших випробувачів субмарин, мені в генах передано, ге? А на Заході в ЗЧ ОУН і "за роботу, товарищи!"

— Оточені. — простогнав Антон, показуючи рукою на луг перед лісом. Роман зацепеніло стежив, можливо за сотнею військовиків, котрі з автоматами, навперейми —перебіжками наступали на хутір.

— Не стріляй, Олійнику! — надсадно репетував з-поза дерева червоноликий полковник. — Не стріляй! Все одно не втечеш.

Антон звільна опустив берданку додолу. Десятком патронів, заряджених заячим шротом, супроти калашникових не навоюєш. "Ех, лиха доля! Парнути гень того ляйтенантика, котрий, нахабно вишкіряючись, налаштовує на "бандита" кайдани. Та пощо?"

Отже з листопада місяця він в Рівненській тюрмі. В 1965 році КҐБ мало час, тому новорозпочата справа провадилась без поспіху й ретельно. На допит викликалися в'язні з табору (Підгородецький, Солодкий, Мельник), в архіві добиралися потрібні матеріяли. Передчуваючи, що з цього зашморгу не випручатись, Антон вирішив дати покази. Списав два грубезних томи, кожен вчинок, (кожну) рису світогляду нотував, старанно розтлумачуючи. Такою неперечною першоклясно написаною автобіографією смертника не гідна похвалитися жадна політична поліція світу. Туди ж було прикладено й нариси з української філософії, соціології, винесені з табору.

З усього цього доробку поставав аристократ духу, раб волі, націоналіст. А за законами клясової боротьби подібній ідеології у праві існування відмовляється. Рік тривало слідство. Щоб заломити запеклого оунівця, вихователі вживали найрізноманітніших заходів. Була очна ставка з дорослою вже дочкою, якій наказали розповідати про щасливу дійсність. На сестру, працівницю торгівлі, відкрили справу за розтрату. Найвищі чини КҐБ пояснювали Антонові: його майбутнє у власних руках,і, не криючись, двічі додавали про замовчану альтернативу. Аби довести, що 198

з ним не жартують, вирок сестри встановили в шість років ув'язнення. Засуджено було господаря, що надав їм притулок. Не менш суворо розправилася народна влада і з Іваном Підгородецьким. Тут мали значення і помста за непримиренність брата Василя у таборі, і бажання показовим судом (справжній підклад якого добре усвідомлювався всіма) застрашити односельців з націоналістичного села на Львівщині, і. зрештою, відплата за співчуття чи, як трактувало КҐБ, співучасть у злочині. Десять років за розкрадання лісу — державного майна в особливо великих розмірах. З тим самим успіхом його могли судити й за участь у замаху на Кірова, просто кагебістам було неохота.

— Ти знаєш, Олійнику, — говорив до нього полковник Скоробогатько, — яке зараз міжнародне становище і як наші ідеологічні вороги використовують кожен випадок в середині Союзу, щоби нашкодити. Ти вічно підбурював зеків, протидіяв табірній адміністрації у її виховній роботі, до того ж не бажаєш зовсім перевиховуватися. Твій розшук обійшовся державі в два мільйони карбованців, і на цьому вже буде поставлено крапку.

В бригаду слідчих увіходив і Голобородько, той самий, з ким так жадав зустрічі перед втечею закордон Антон. Ех, не дійшли руки! В наслідок "нововиявлених обставин" справи, за якою Олійника було осуджено вперше, слідство просувалося успішно. Свідки дружно дали покази, що звинувачений тодішній провідник СБ неодноразово брав участь у допитах. За його наказом знищувалися партійні й радянські діячі, чимало співробітників МҐБ. Спростування та протести Олійника, що в час підпілля він був провідником юнацтва ОУН і що функціонерами СБ були його брати, до уваги не бралися. В районній та обласній пресі в 1966 році виходили друком статті про бандерівський терор, про людиноненависницьку націоналістичну ідеологію. Реагувала громадськість.

Ухвалою Рівненського обласного суду Антона Олійника засудили на кару смерти.

1976р;. Урал, зона 35